

ІСТОРИЧНІ НАУКИ**ЕТНІЧНІ КУЛЬТУРИ УКРАЇНСЬКОГО ПОДУНАВ'Я
В УМОВАХ РАДЯНІЗАЦІЇ КРАЮ**

І.Г.Верховцева

(кандидат історичних наук, доцент, Ізмаїльський державний гуманітарний університет)

В статтє характеризується етнокультурная жизнь и культурно-просветительская деятельность власти в Украинском Подунавье в период его советизации (1940-1941-м и 1944 - начале 1950-х гг.).

The article characterizes the ethno-cultural life and cultural-educational activities of governing structures in the Ukrainian Danube Region during its sovietization (1940-1941-st and 1944 - early 1950's.).

Суспільна злагода і соціальна активізація населення в сучасних умовах господарського та соціокультурного оновлення України не останньою мірою пов'язані з оптимізацією студій з локальної історії, що сприяють формуванню адекватних уявлень мешканців регіонів про власне минуле, піднесенню національної свідомості українців загалом.

Одним із регіонів, складна історія якого потребує уважного вивчення та осмислення, є Південна Бессарабія, або Українське Подунав'я, розташоване у дунай-дністровському пониззі на півдні Одещини. Важливою характеристикою краю є його специфічна етнічна карта: сьогодні тут проживають представники близько трьох десятків етносів. Упродовж останніх двох століть етнічне «обличчя» Подунав'я зазнало суттєвих змін через те, що край неодноразово переходив зі складу однієї держави до іншої. Кожного разу зі зміною політичного «хазяїна» тут проводилась особлива етнокультурна політика. Як правило, вона супроводжувалася новими хвилями міграції населення. Нова влада при цьому демонструвала лояльність лише по відношенню до певних етнічних груп. Наприклад, протягом ХІХ – першої третини ХХ ст. російська влада сприяла колонізації краю слов'янськими, а румунська – романськими народами (1, 113; 2, 6). Оскільки історично край перебуває на межі слов'янського і романського ареалів, то етнічні процеси тут, по суті, набували форм слов'яно-романського змагання, що негативно впливало на етнокультурне становище регіону та заважало піднесенню загального культурного рівня мешканців, їх етнічній і національній ідентифікації та господарській розбудові краю.

З переходом Південної Бессарабії до складу Радянської України у першій половині 1940-х рр. тут склалася принципово нова соціополітична ситуація, пов'язана з радянізацією краю. На жаль, етнокультурне життя Південної Бессарабії у цей період до сьогодні не стало об'єктом спеціальної наукової уваги, хоча фрагментарно і побіжно висвітлювалось у наукових працях А. Бачинського (3), О. Лебеденка і А. Тичини (4), О.Луньової (5).

Об'єктом нашого дослідження є етнокультурна сфера суспільного буття краю, предметом – культурно-освітня діяльність влади в регіоні у період його радянізації у 1940-1941 та 1944 – на початку 1950-х рр. Завданням наукової розвідки є вивчення впливу цієї діяльності на етнокультурне становище Подунав'я. Не претендуючи на всебічне висвітлення проблеми, спробуємо дати відповідь на питання «Чи носила культурно-освітня діяльність уряду у Подунав'ї в період його радянізації характер русифікації, як схильні вважати дехто з сучасних вітчизняних дослідників?» (5).

Під радянізацією в сучасній історичній літературі розуміється процес запровадження у новоприєднаних напередодні Другої світової війни землях радянської моделі суспільних відносин. Сутність суспільних перетворень у цих областях полягала в «соціалістичній перебудові» «возз'єднаних» земель. Планувалося усунути «старе» (звичаї, релігію та ін.) і ствердити «нове» (читай – соціалістичне) з метою «органічного» приєднання цього регіону до складу СРСР (6). Поряд з колективізацією, індустріалізацією та розбудовою нової системи влади на основі місцевих рад депутатів трудящих складовою політики радянізації були заходи в культурній сфері життя суспільства. У радянській історіографії будівництво в культурній сфері у часи становлення радянського режиму визначалося поняттям «культурна революція». Під ним розумілося «швидке подолання культурної відсталості, піднесення культурного рівня трудящих, створення й розквіт нової за змістом і формами соціалістичної культури» (7). Метою «культурної революції» було насадження комуністичної ідеології та виховання населення у дусі відданості тоталітарному режиму. Складовими цього процесу були ліквідація неписьменності, формування нової системи освіти, яка б охоплювала все населення, ідеологізація освіти й усіх сфер суспільного життя, створення мережі професійно-технічної та вищої освіти, направлення на роботу учителів і фахівців різних спеціальностей зі східних і центральних областей УРСР (6).

Поза офіційно декларованим, "культурна революція" в СРСР мала і суто практичні цілі – підготовку з селянської молоді кадрів для індустріалізації, створення розгалуженої системи масової ідеологічної обробки населення. Одним із найважливіших завоювань «культурної революції» було запровадження в СРСР загального початкового обов'язкового навчання. В ході «культурної революції» мав бути усунутий розрив між культурою міста і культурою села, між культурним рівнем працівників розумової і фізичної праці (7).

Радянізація Подунав'я розпочалась у 1940 р. з приєднанням краю до УРСР на початку Другої світової війни. Початок радянсько-німецької війни у червні 1941 р. перервав процес становлення нового ладу, з відновленням радянської влади тут у серпні 1944 р. його було продовжено. У спадок від румунського панування протягом 1918-1940 рр. цей аграрний край отримав страшенний господарський занепад, суцільне зубожіння населення, найвищий у Європі рівень його смертності та безграмотності. Зокрема, у деяких районах (Акерманському та Ізмаїльському) неписьмених було 70 %, а в селі Кислиця Суворівського району, де мешкало українське населення, письменними були лише 8% місцевих мешканців. Навчання було платним, зміст освіти та виховання слугували завданням політики румунізації (8, 110). Це, по суті, означало асиміляцію нероманських народів краю, позбавлення населення історичної пам'яті, власної культури. Загалом етнокультурне становище Подунав'я напередодні його радянізації скоріше характеризується як консервація традиційної культури: переважна більшість носіїв етнічних культур перебували на стадії дописьменної культури, адже питома вага їх представників не мала можливості навіть дати початкову освіту дітям у школах. Не йшлося і про навчання рідною мовою. Реаліями тієї доби у Подунав'ї були дискримінація жінок, їх принижене становище та ізоляваність від суспільного життя, панування архаїчних способів регулювання мікросоціальних відносин у рамках старовинних етнокультурних традицій (9, 157). Фактично, етнічні культури Подунав'я опинились у стані культурної деградації, суцільної маргіналізації, самосвідомість їх носіїв була архаїчною.

З установленням радянської влади Подунав'я покинула чимала кількість румунського населення і німецьких колоністів (3, 42), у результаті чого частка слов'янських народів (серед них українці, росіяни, болгари, серби, чехи тощо) збільшилася. Вагомішим став відсоток тюркського компонента в етнічній картині краю (гагаузів, албанців). Частка романського населення (румуни, молдовани) залишалася значною. Помітне місце, крім згаданих, в етнокультурній картині краю посідали також євреї, греки, вірмени.

Чималий вплив на етнічне становище регіону справили наслідки голоду 1946-1947 рр., у результаті якого регіон зазнав величезних людських втрат. Зокрема, у деяких районах загинуло більше половини місцевих мешканців (10, 247). Радянський уряд вдався до колонізації Подунав'я переселенцями з інших областей України та СРСР. До того ж у процесі колективізації тут сільського господарства уряд, зацікавлений у форсованій розбудові нового ладу на селі, надіслав до Південної Бессарабії велику кількість партійних і профсоюзних працівників та сприяв переселенню сюди людей з інших регіонів (Наддніпрянської та Західної України, Сибіру) цілими колгоспами (3, 45; 4, 182; 11, 104). Все це, безумовно, змінило етнічне «обличчя» краю, фактично зробивши його слов'янським за складом населення.

Впроваджуючи новий лад, уряд здійснив низку важливих кроків у соціальній і культурно-освітній сферах: успішно велася боротьба з безпритульністю і неписьменністю населення, відкривалися дитячі будинки, дошкільні заклади, розбудовувались система охорони здоров'я та шкільна мережа (3, 135; 12, 46; 13, 51). Разом з пропагандою соціалістичного способу життя це було органічною складовою радянізації Бессарабії і слугувало цілям відродження краю (4, 182; 14, 42). Документи свідчать, що у складних умовах військового часу та повоєнної доби у Подунав'ї в процесі розбудови шкільної мережі відбувається поступова українізація освіти, робляться спроби запровадити у початковій школі навчання рідними мовами та відкрити кілька шкіл з рідною мовою навчання (молдавською, гагаузькою). Натомість через брак професійних учительських кадрів і матеріальну скруту військового часу та повоєнної доби ці наміри реалізовані не були (15, 18; 16, 23; 17, 184).

Не менше значення для етнокультурного життя краю в умовах його радянізації мала розбудова у Подунав'ї системи професійно-технічної освіти (3, 134; 18, 7) та відкриття в 1940 р. у місті Білгород-Дністровський учительського інституту (у 1951 р. його було перенесено до міста Ізмаїл, він отримав статус педагогічного інституту) (19, 29). У результаті в Подунав'ї було створено крайову систему професійної і вищої освіти та постав повний освітній цикл, оскільки з'явилися усі ланки освіти (від початкової до вищої).

Неабияке значення мав і той факт, що місцева преса, зокрема орган Ізмаїльських обласного і міського комітетів КП(б)У та обласної Ради депутатів трудящих газета «Придунайська правда», виходила російською та українською мовами, а питома вага місцевих міських і районних газет дублювалися болгарською і молдавською мовами, завдяки чому жителі міст і сіл Подунав'я стали їх активними

дописувачами (20, 1). Все це сприяло лояльності місцевого населення до нової влади, піднесенню його загального культурного рівня, господарського життя у регіоні.

У 1940 р. був відкритий Акерманський (нині – Білгород-Дністровський) історико-краєзнавчий музей, а у 1947 р. в Ізмаїлі – музей О.В. Суворова (3, 132; 21, 10). В 1940 р. було започатковано державний архів у місті Ізмаїл. В агітаційно-пропагандистській роботі, яку вели за допомогою преси та радіо міські й районні відділи культурно-просвітницької роботи, наголошувалося на необхідності працювати з населенням рідними мовами (22, 8; 23, 31). Необхідність забезпечити культурні потреби населення краю професійними артистичними силами зумовила організацію Придунайського ансамблю пісні і танцю. Цей колектив давав вистави мовами етносів Подунав'я (24, 30). У такий спосіб створювались умови для відновлення колективної історичної пам'яті мешканців краю, етнічної ідентифікації представників більшості місцевих культур, суспільної активізації населення регіону загалом.

Природно, що у мультикультурному просторі краю мала бути мова, яка б стала мовою спілкування для носіїв різних етнічних культур. Нею стала російська. Цьому сприяла активна культурно-освітня діяльність влади з використанням агітаційних колективів з інших регіонів СРСР. Подунав'я тим часом відвідали театральні трупи та музичні колективи з Москви, Одеси, інших союзних республік (20, 1; 24, 16; 25, 1). Активно пропагував твори радянських митців, російську та українську класику Придунайський ансамбль пісні і танцю (24, 30).

Таким чином, вести мову про початок тотальної русифікації населення Подунав'я цим часом підстав не має. Етнокультурна політика в ході радянзації краю швидше нагадує відповідні заходи радянського режиму в рамках політики коренізації, здійснюваної в УРСР на початку 1920-х рр.

Величезний вплив на етнокультурне життя у Подунав'ї справили церковно-державні відносини, які характеризувалися певним «потеплінням» у ставленні нового режиму до свого ідеологічного опонента – церкви. Приєднання краю до Радянської України збіглося зі змінами у політиці сталінського режиму до православної церкви загалом. Восени 1943 р. влада дозволила відновлення інституту патріаршества, визнала неабияку роль церковно-місіонерської діяльності у патріотичному вихованні населення, піднесенні бойового духу армії та мешканців тилу в умовах війни. Уряд намагався використати церкву у своїх геополітичних планах, з її допомогою сприяти формуванню лояльного ставлення до радянського режиму серед населення Балкан та інших європейських регіонів і світової громадськості (26, 116; 27, 162).

Оскільки Подунав'я розташоване у стратегічному регіоні (звідси відкривається шлях на Балкани, південь Європи та у Південне Причорномор'я), недооцінювати роль церковно-державних відносин в етнокультурній діяльності влади тут було б неправильним. До того ж християнство у Подунав'ї має традицію: з давніх-давен воно становить культурну вісь краю і для багатьох представників місцевих етнічних культур є культуроутворюючою релігією, у регіональному мультикультурному середовищі формувало сприятливий клімат у спілкуванні людей (28, 75). У часи румунського панування слов'янське населення Подунав'я зазнало експансії хоча й близької за духом, але не досить лояльної у ставленні до місцевих православних мешканців Румунської помісної церкви: здійснювалася насильницька румунізація церковно-культурного життя, мали місце утиски православних громад, які залишилися вірними канонічному в Подунав'ї Руському патріархату. Відновлення тут радянським режимом юрисдикції Руської помісної церкви, вірних їй «старих» православних громад, відкриття храмів, монастирів (29, 15; 30, 22; 31, 10), духовних навчальних закладів (32, 25; 33) не тільки залучало місцеве населення на бік нової влади і протиставляло цю владу попередній румунській, а й слугувало вирішенню завдань етнокультурного розвитку регіону, етнічній ідентифікації місцевої людності, подоланню процесів маргіналізації населення.

Отже, у ході радянзації Південної Бессарабії у нових соціально-політичних реаліях 1940 – початку 1950-х рр. в етнокультурному житті краю відбулися суттєві зрушення: послуговуючись цілями господарської і культурної розбудови краю та намагаючись залучити на свій бік місцеве населення, влада здійснила низку заходів у культурно-освітній сфері суспільного життя, які, на нашу думку, можна кваліфікувати як нову хвилю політики коренізації, запровадженої в Наддніпрянській Україні двома десятиліттями раніше. Проте, як і в часи коренізації Наддніпрянщини, сприятливий режим щодо неросійськомовних культур у краї носив швидше тактичний, аніж стратегічний характер. Російську мову влада намагалась утвердити у місцевому мультикультурному середовищі як засіб міжкультурних контактів. Порівняно з іншими з числа новоприсланих на початку Другої світової війни областей у Подунав'ї не було протистояння між новою владою і церквою. «Потепління» в церковно-державних відносинах також сприяло піднесенню місцевого етнокультурного життя, рятувало етнічні культури від загибелі, асиміляції іншими.

Натомість з початком хрущовського десятиріччя, активізацією антицерковної діяльності радянського режиму та початком тотальної русифікації суспільного життя ці позитивні тенденції, по суті, були згорнуті. У 60-80-ті рр. населення краю було поставлено на межу денационалізації і маргіналізації, що

вело до соціальної апатії, морального занепаду, домінування споживацьких тенденцій в духовній сфері, як наслідок – поступового перетворення Подунав'я на економічно депресивний край.

1. Бачинська О. А. Українське населення Придунайських земель XVIII – початок XX ст. (Заселення й економічне освоєння). – Одеса, 2002.
2. Сикриєру Н. П. Бессарабия за 22 проклятых года: реальность и итоги // Независимый еженедельник Молдовы (Електронний ресурс). – Кишинёв, 2010. – № 36. – Режим доступа к газете : www.public.ru
3. Бачинский А.Д. В семье советской: Социалистическое строительство в Придунайских землях УССР. – К., 1984.
4. Лебеденко О.М., Тичина А.К. Українське Подунав'я: минуле та сучасне. – Одеса, 2002.
5. Луньова О. К. Реорганізація освітньої галузі у Південній Бессарабії: 1940-1941 рр. // <http://intkonf.org/lunova-ok-reorganizatsiya-osvitnoyi-galuzi-u-pivdenniy-bessarabiyi-1940-1941-rr>
6. Котляр М., Кульчицький С. Довідник з історії України: Дати, події, терміни, визначення, особистості // <http://www.history.vn.ua/book/dovidnik2/392.html>
7. Гриценко О. "Культурна революція" та нищення української культури // http://www.uis.kiev.ua/discussion/history_cult1.html
8. Из доклада на сессии областного Совета депутатов трудящихся о развитии просвещения в Измаильской области от октября 1948 г. // В братской семье: Документы и материалы о борьбе трудящихся придунайских земель за восстановление и дальнейшее развитие народного хозяйства (1946-1953). – Одесса, 1972.
9. Верховцева І.Г. Соціокультурні передумови колективізації сільського господарства у Південній Бессарабії // Питання аграрної історії України та Росії: Матеріали восьмих наукових читань, присвячених пам'яті Д.П. Пойди: зб. наук. пр. / (редкол.: В.В. Іваненко (відп. ред.) та ін.). – Дніпропетровськ, 2010.
10. Комунальна установа «Ізмаїльський архів» (Далі – КУІА). – Ф. 441. – Оп. 1. – Спр. 537.
11. Данілюк Д.Д., Міщанин В.В. Колективізація і міграційні процеси на Закарпатті у кінці 1940-х рр. XX ст. // Український селянин.: зб. наук. праць. – 2002. – Вип. 5.
12. КУІА. – Ф. р- 445. – Оп. 1. – Спр. 220.
13. КУІА. – Ф. р-470. – Оп. 1. – Спр. 21.
14. Из статьи участников Первой килийской межрайонной конференции учителей «Выполним долг перед Родиной» // Советский Придунайский край (1940 – 1945 гг.): Док. и материалы. – Одесса, 1968.
15. КУІА. – Ф. р-470. – Оп. 1. – Спр. 8.
16. КУІА. – Ф. р- 739. – Оп. 1. – Спр. 2.
17. Повідомлення Раднаркому Молдавії Раднаркому УСРС про виділення підручників для молдавських шкіл України. 23 березня 1945 р. // Культурне будівництво в УРСР червень 1941 – 1950 рр.: Зб. док. і матеріалів. – К., 1989.
18. КУІА. – Ф. р-470. – Оп. 1. – Спр. 5.
19. Из постановления Совета Народных Комиссаров УССР «Об организации средних и высших учебных педагогических учреждений в новообразованных Аккерманской и Черновицкой областях УССР» // Советский Придунайский край (1940 - 1945гг.). Док. и материалы. – Одесса, 1968.
20. Новикова Т. Измаил как областной центр // Одесские известия. – 2002. – 25 июля. – № 13.
21. КУІА. – Ф. р-747. – Оп. 1. – Спр. 1.
22. КУІА. – Ф. р-415. – Оп. 1. – Спр. 7.
23. КУІА. – Ф. р-777. – Оп. 1. – Спр. 14.
24. КУІА. – Ф. р-470. – Оп. 1. – Спр. 22.
25. КУІА. – Ф. р-745. – Оп. 1. – Спр. 12.
26. Михайлуца М. Участь уповноважених рад у справах РПЦ у підготовці до помісного Собору 1945 р. // Збірка наукових статей, до якої увійшли матеріали міжнародної конференції, присвяченої 60-річчю перемоги радянського народу у Великій вітчизняній війні «Велич подвигу народного». – Одесса, 2006.
27. Цыпин В. История Русской церкви. 1917-1997. – М., 1997.
28. Верховцева І.Г. Православ'я в історичних долях Південної Бессарабії // Філософія. Культура. Життя.: Міжвузівський збірник наукових праць: Спеціальний випуск: Матеріали IV всеукраїнських філософсько-богословських читань «Православ'я у світовій культурі» (Дніпропетровськ, 2006.). – Дніпропетровськ, 2007.
29. Шорников П. М. Политика румынских властей и кризис православной церкви в Бессарабии. 1918-1940 годы // Отечественная история. – 1998. – № 5.
30. Жуковський А. Українські землі під румунською окупацією в часи Другої світової війни: Північна Буковина, частина Бессарабії і Трансністрія, 1941-1944 // Український історик. 1-4 (93-96) Рік XXIV. – Нью-Йорк-Торонто-Мюнхен, 1987.
31. КУІА. – Ф. 2009. – Оп. 1. – Спр. 4.
32. Поспеловский Д. В. Русская православная церковь в XX веке. — М., 1995.
33. Поспеловский Д. Как Сталин возрождал церковь // <http://www.evangelie.ru/forum/t61757.html>